

I. RÁKÓCZI GYÖRGY ÉS A CSEH-MORVA ATYAFIAK *

A cseh-morva reformációs törekvések már a XIV. században elkezdődtek, majd pedig rendkívüli hatást nyert ez a mozgás Husz János közismert munkásságában.¹ A nemzeti törekvések és a vallási megújulás vágya karöltve jelentkeztek Csehországban. Véres háborúk után létre is jött a cseh nemzeti egyház, amit a két szín alatti úrvacsorai gyakorlat következtében utraquista névvel illettek.² Az utraquista egyházból vált ki a radikálisabb elveket valló „testvérek közössége”. Ez utóbbi felekezet kiemelkedő teológusa Prágai Lukács volt, aki egy XV. századi üldözés után újjászervezte a testvérek közösségét. Egyik felekezet sem csatlakozott a lutheri vagy kálvini reformációs irányhoz, de nyitott volt mindkét reformatori tanítás iránt. A testvérek közösségének 1532. és 1535. évi hitvallásához például Luther írt előszót. A két cseh-morva felekezet közösen dolgozta ki az 1575-ben megjelent hitvallást, amely Confessio Bohemica néven vált ismertté. Majd erre építkezve 1609-ben egy egyháztestben egyesültek, felvéve az elszórt lutheránus és református közösségeket is. Ezután is többnyire cseh- vagy cseh-morva testvérek néven emlegették őket. II. Rudolftól vallásszabadságot nyertek, amit azonban - politikai szabadságukkal együtt - a gyászos végű fehérhegyi csata után (1620 november 8) elvesztettek. A véres üldözés következtében, az ország egy évtized alatt - legalábbis formálisan - katolikussá lett, holott megelőzőleg öthatod része protestáns volt. Az 1624-ben kiadott rendelet szerint a hitvallásukhoz hű protestáns lelkészeknek menekülniük kellett, de emigrálásra kényszerültek azok a családi-, sőt nagyobb közösségek is, amelyek szabadon szerették volna gyakorolni vallásukat. Számosan választották új, a dolgok mielőbbi jobbrafordulásában reménykedve, ideiglenes hazájuknak a Magyar Királyságot.

I. Rákóczi György fejedelem halála után két esztendővel érkezett Patakra Zsigmond herceg és az özvegy fejedelemasszony hívására Comenius Amos János, a cseh-morva testvérek püspöke. Itteni működésének és a Rákóczi családdal való kapcsolatának igen gazdag irodalma van.³ Azt is tudjuk, hogy Comenius megnyerésében jelentős szerepet játszott az a tény, hogy a Rákóczi birtokokon számos, a vallása miatt emigrálni kényszerült cseh-morva család talált menedéket. Maga Comenius így írt erről: „...*eljöttem, főleg azért, mert amikor annyi, a fenséges Fejedelelemasszony városában szétszórtan élő száműzött morva társunkat védi kegyes Ófenségének jóságos árnyéka, méltatlannak tartottam, hogy - ha valami mód adódik - ismét ki ne mutassuk hálánkat iránta*”.⁴ Magyarországi látogatásának elsődleges célja hittestvéreinek felkeresése volt, amint erről az atyafiak lesznói zsinata 1650. márciusában határozatot hozott.⁵ Comenius meghívásának gondolata még a fejedelem életében felvető-

---

* A címében szereplő „cseh-morva atyafiak” elnevezés problémás, mert alkalmas a cseh testvéreknek a tőlük sok vonásban különböző, meglehetősen jelentéktelen szektát alkotó morva testvérekkel való összemosására, amint erre Kármán Gábor felhívta a figyelmemet. Miután azonban így látott napvilágot, nem változtatom meg, de jelzem, hogy a tanulmány I. Rákóczi György és a cseh testvérek viszonyához közöl adalékokat.

¹ Frantisek Palacky: A huszitizmus története. Bp. 1984. Vö. Zoványi Jenő: Theologiai Ismeretek Tára. Mezőtúr 1894. 246. Czegle Imre: A cseh-magyar református egyházi kapcsolat egy évtizede (1782-1792). Budapest 1981. 1-2.

² Sub utraque specie - két szín alatt, azaz a kenyér és a bor együttes vételével.

³ Tételes felsorolás helyett utalunk a Magyar Comenius Társaság emlékkötetére, amelynek tanulmányai jegyzetanyagukban kiválóan tájékoztatnak bennünket. Comenius és a magyar művelődés. Bibliotheca Comeniana V. Szerk. Csorba Csaba, Földy Ferenc, Kődöböz József. Sárospatak 1994. 1-190.

⁴ Kovács Endre: Comenius és Magyarország. Bp. 1970. 73.

⁵ Uo.

dött. I. Rákóczi György követe ez ügyben Veresegyházi Szentyel János volt, aki danckai peregrinációja során felkereste az Elbingben tartózkodó Comeniust, és átadta a fejedelem hívó üzenetét.⁶ I. Rákóczi György cseh-morva kapcsolatai azonban még ennél is korábbra nyúlnak vissza.

I. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannával kötött házassága folytán lett ura a Trencsén megyében fekvő Lednice várának, a hozzá tartozó 14 helységgel.⁷ A birtok a megye középső részének keleti felében, közvetlenül a morva határ mentén feküdt. 1624 után, amikor már a hitvallásuk mellett megmaradó cseh-morva atyafiaknak végképp nem volt maradásuk hazájukban, a Magyarországra több csoportban áttelepülők közül Rákóczi itteni birtokára is érkeztek *exulánsok*, ahogy a kortársak nevezték a száműzött testvéreket. Itt telepedett le 1628-ban Drabik Miklós, a meglehetősen zavaros életű, spekulatív chiliasztikus jóslataival sok bonyodalmat okozó, tragikus sorsú lelkész is.⁸ Ugyancsak ebben az időben érkezett Lednicére egy másik lelképásztor, *Samuel Rochotius*, aki magával hozta könyvtárát, vagy annak egy részét. Rákóczi György megvásárolta Rochotius könyveit, s gondosan bejegyezte mindegyikbe a saját kezével: „*Anno 1629 vettem Lednicen egy szegény Morvából kiűzetett predicatorától R.G.*” A debreceni Nagykönyvtárban 2, a sárospatakiiban 7 ilyen kötet található.⁹ A Rákóczi könyvtár 1671-et követően, a pataki Kollégium számkivetése során, csaknem teljesen szétszóródott. Ezért bizonyára nem teljes a Lednicén vásárolt könyvek jelenleg ismert gyűjteménye. Annál is inkább, mert egy latin nyelvű, több kötetes Biblia 5. és 6. részében, amely egy 1677. évi adat szerint a pataki jezsuiták birtokába került, ugyancsak szerepelt a nagyúr idézett feljegyzése. Ez a Biblia 1910-ben még megvolt a sátorlajújhelyi piaristák könyvtárában, azóta azonban elveszett.¹⁰

Rákóczi könyvszeretete mellett a számkivetett morva protestánsok iránti rokonszenv is közrejátszhatott a vásárlásban, aminek nyomát más formában még látni fogjuk. A többségükben fólió nagyságú kötetekért fizetett összeget is meg tudjuk becsülni. Rákóczi György ugyanis egy ilyen, ezer oldalt kevésbé meghaladó kötetet - saját bejegyzése szerint - 1627-ben 12 forint 50 dénárért vásárolt a nagysárosi lelkésztől.¹¹ Ha csak az ismert köteteket vesszük is figyelembe, a Rochotiusnak kifizetett összeg jelentősen meghaladhatta a 100 forintot. Ennek értékét pedig akkor becsülhetjük igazán, ha tudjuk, hogy a nagysárosi lelkésznek kifizetett 12,50 forint 2 tehén, jobb esetben ugyanannyi ökör ára volt.¹²

Rákóczi rokonszenvének a jele az is, hogy egyáltalán feljegyezte az idézett mondatot a könyvekbe, amely rövid tömörségében is sokatmondóan kifejező. Bizonyos, hogy más csatornákon is éreztette jóindulatát az exulánsokkal, akiket hitsorsosainak tartott, és nem csak azokkal, akik birtokain telepedtek le. Az 1591-ben Kutná Horában született, majd Prágában lelkészkedő *Jakub Jakobaeus*, rövid hollandiai emigráció

---

⁶ Kovács Endre: Magyar-cseh történelmi kapcsolatok. Bp. 1952. 182. Veresegyházi Szentyel János 1645-ben tért haza, 1648-ban gyulafehérvári tanár lett. Vö. Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon. Bp. 1977. 684.

⁷ Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648). Bp. 1954. 13, 316-318.

⁸ Kvacala János: Egy álprófeta a XVII. században. Századok 1889. Uő. A XVII. századbeli chiliasmus történetéhez. Protestáns Szemle 1890. 428-440. Vö. Zoványi Jenő. Lexikon i.m. 156.

⁹ Könyvtári jelzeteik: Debrecen A 524, E 1299, Sárospatak A 356-8, B 506, C 546, C 552, L 534. Herepey János ezekből 7 kötetet azonosított. Vö. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I. 355-356. Legújabbán Monok István: A Rákóczi-család könyvtárai. Szeged 1996. passim.

¹⁰ Monok István: A Rákóczi-család könyvtárai 1588-1660. Szeged 1996. 170. (665. tétel).

¹¹ Sárospataki Nagykönyvtár ZZ 840.

¹² A példát saját kutatásaimból hozom, amikor az alsóvadásziak (Abaúj vm.) 1641. évi vallomásából idézek: „Vágó ökröt is annak előtte vettenek török uroknak esztendőnként néha 6 forinton, néha pedig heten...”. Vö. Korponay János: Abaujvármegye monographiája II. Kassa 1878. 387-388.

után, 1624-et követően a Felvidékre telepedett át és Eperjesen lett lelkipásztor.¹³ Amszterdamban - 1624-ben - kiadta a cseh-morva egyháztörténetről szóló munkáját, amit Illésházy Gáspárnak ajánlott, akinek birtokain szintén telepedtek le menekült atyafiak. Röviddel magyarországi megtelepedése után figyelme Rákóczi György felé fordult, s egy 1627-ben Kassán kiadott alkalmi versgyűjteményét - a Sáros megyében birtokos Kapy Sándor társaságában - neki ajánlotta. Nem lehet véletlen, hogy Rákóczit az *evangéliumi egyház világosságának és támaszának* nevezi költeményeiben, úgy szól róla, mint a *fény és béke fejedelméről, aki elúzi a sötétséget*. Amikor pedig Sárospatak urát erdélyi fejedelemmé választották, dicsőítő verset írt hozzá s Kassán kinyomtatta, aminek csaknem súlyos következményei lettek.¹⁴ A nyomtatvány ugyanis a Rákóczi fejedelemségét a végletekig elutasító Esterházy Miklós nádor kezébe került, aki szigorú vizsgálatot rendelt el. Ráadásul, a vizsgálati jegyzőkönyvben „carmen congratulatorium”-nak nevezett versnek, erős Habsburg ellenes éle lehetett, hiszen egy kassai tisztviselő éppen azért küldte el a palatinusnak, mert „*az mi kegyelmes urunk koronás királyunk ellen valóknak lenni*” találta a tartalmát. Így láthatta ezt Esterházy is, mert a kassaiak azt olvasták ki leveléből, hogy „*parancsolja igen serio ő nagysága, hogy annak az carmennek authorát kikeresvén, ha itt vagyon mind az typographussal megfogjuk, és őfelsége rendeletéig¹⁵ arestumban tartsuk*”.

De nem csak Jakobaeus üdvözölte lelkesen Rákóczi György fejedelemségét. *Martin Galli* is köszöntötte, aki Jakobaeus szülővárosában, a híres huszita központban Kutná Horában volt 1620 előtt a protestáns iskola vezetője, s valószínűleg Bethlen Gábor támogatását élvezve telepedett le Erdélyben a fehérhegyi csatát követő évek valamelyikében. Az új fejedelmet üdvözlő verseit Kolozsvárott nyomtatták ki 1630-ban. Költeményében Rákóczi támogatását kéri önmaga és a számkivetettségben nyomorgó hitsorsosai számára.¹⁶

Közismert, hogy Drabik Miklós jóslatai nyomán a cseh-morva atyafiak igen nagy reményeket fűztek a Rákóczi-házhoz. Drabik ez irányú jóvendölései azonban csak a negyvenes évek második felében kezdtek terjedni. A cseh-morva száműzöttek felfokozott váradalmi a század húszas éveiben egy Kotter nevű sziléziai jós látomásai következtében előbb Pfalzi Frigyesre irányultak. Majd pedig Poniatovszka Krisztina a Jelenések könyvének olvasása közben nyert elragadtatásai során Gusztáv Adolf svéd királyt hirdette meg a cseh-morva atyafiak mentőangyalaként.¹⁷ Úgy tűnik tehát, hogy Rákóczi György és a cseh-morvák korai kapcsolata mentes volt ezektől a teológiai kétes hátterű, következményeikben pedig sorra kudarcba fulladt chiliasztikus váradalmaktól. Ezek helyett arra a gyakorlati valóságra épült, amelynek fundamentuma Rákóczi pártfogó magatartása volt, már hosszú évekkel fejedelemmé választása előtt.

A cseh-morva protestánsok a Habsburgok ellen többször zászlót bontó Bethlen Gábor környezetében is ott voltak. Papjaik számosan kaptak menedéket vagy támogatást Erdélyben. A nagy fejedelem halálát követően sem szakadt meg ez a folyamat, hiszen Erdély továbbra is hordozta a politikai-katonai szövetség lehetőségét a harmincéves háború császár ellenes tömbje számára. Így a cseh-morva remények is folyamatosan éltek a fejedelemséggel kapcsolatban. Ugyanakkor hangsúlyos volt a protestáns szolidaritás megnyilvánulása is, amit nem győzünk hangsúlyozni. A kolozsvári

¹³ Sziklay László: A szlovák irodalom története. Bp. 1962. 107-108. Vö. RMNY III. 430. (1389. tétel).

¹⁴ Ifj. Kemény Lajos: Adalékok a kassai könyvsajtó történetéhez. Magyar Könyvszemle 1901. 65-67. Vö. RMNY II. 489. (1472. tétel).

¹⁵ *usque ad resolutionem s. maiestatis*

¹⁶ RMNY II. 491-492. (1476. tétel). Vö. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967. Fel. szerk. Dezsényi Béla. Bp. 1969. 338-339.

¹⁷ Kvaczala János: i.m. 431.

sáfárpolgárok számadáskönyvében az 1630. esztendőben több tétel bizonyítja a cseh-morvák rendszeres megjelenését a fejedelemségben.¹⁸

Amikor az idősebb Rákóczi György a fejedelmi trónra lépett, korábbi személyes elkötelezettségét megőrizte az exulánsok irányában, s ez még tovább erősítette a cseh-erdélyi kapcsolatot. Ennek köszönhető, hogy pataki udvari lelkésze Tolnai István latin nyelvről lefordította és 1632-ben kiadta „*Az Witebergai Academianak Az Evangelika Religioert számkivetést szenvedő Csehökhez és Morvaiakhoz küldet vigasztalása*” című, 1625-ben megjelent művet.¹⁹ A cseh nyelvű kiadás csak egy évvel előzte meg a magyart. A könyv protestáns vitairat, amelynek tartalma a pápás egyház hamisságait szedi ujjhegyre, óva mindenkit attól, hogy az evangéliumi hittől a bálványozásra visszatérjen, s ugyanakkor vigasztalja a hitükért számkivetetteket. Számunkra a jelen összefüggésben az előjáró beszéd a fontos, mely szolidaritást vállal az üldözöttekkel, immár magyar nyelven is nyíltan hirdetve a testvéri közösséget a császári politika által kiirtásra ítélt cseh-morva protestánsokkal. „*Tudásinkra vadnak az ti nyomorgattatásitok és szorulásitok. Nem oly vas természetűek vagyunk, hogy azokon meg ne keserednénk: Atyafiak vagyunk, és ugyan azon egy testnek tagjai. Minekokaért tirajtatok kesergőkön teljes elmével siránkozunk. Az ti szenvedésiteket tulajdon magunkénak tartván, és mind közönséges mind magán való könnyörgéseket azokért az Istenhez minden naponként nyújtván*”.²⁰ A könyv kiadását Rákóczi György támogatta, a fordító neki is ajánlotta, s Gyulafehérváron nyomtatták. Teljes egészében a fejedelem környezetében született tehát, s egészen bizonyos, hogy az együttérzést kifejező idézett mondatokkal ő maga is azonosult.

Rákóczi pártfogása hosszú távon érvényesült a diaszpórában élő cseh-morva testvérek közösségeinek megmaradásában. Alább látni fogjuk, hogy birtokain jelentős kedvezményekkel körülbástyázva kaptak letelepedési lehetőséget. Bizonyos szempontból ennél fontosabb volt - hiszen a birtokain letelepedetteken túlra is hatott - hogy a lelkészeik, tanítóik képzésének támogatásával közösségeik szellemi-lelki bázisának utánpótlását biztosította. Sajnos erről teljes képet nem tudunk nyújtani, még megközelítőleg sem, mert a gyulafehérvári, váradi és pataki iskola tanulóira vonatkozó iratok jelentős része elpusztult. Más forrásból azonban a cseh-morva diákok rendszeres jelenléte ezekben az iskolákban igazolható. Így 1631-, 1636-, 1641- és 1644-ből bukkannak elő szórványos adatok, például így: „*Urunk ó Nagysága parancsolatjából az Cseh Deákokat Wenczeslaus Patagoczki, Daniel Galdi, Wratislaus Olerius, Johannes Steinklöy, Petrus Omany, Joannes Czivakoczky nevűeket nyolc ökrű szekeren vitte penig Hunyadiig*” a kolozsvári sáfárpolgár által kijelölt szekeres gazda. Vagy 1641-ben Gyulafehérváron az akadémiai disputában az egyik vitatételt Samuel Decanus Bohemus védte.²¹

Cseh-morva menekült csoportok folyamatosan érkeztek a XVII. század első felében a fejedelem magyarországi birtokaira. A Lednicéhez tartozó Vág-menti Puhó mezővárosba 1642-ben települt néhány posztókészítő iparos család, akik számára Rákóczi György előnyös letelepedési engedélyt adott.²² Rákóczi adományleveléből sugárzik a hitsorsosai iránt táplált együttérzés. A bevezetőben olvashatjuk, hogy addig lakhatnak Puhón, amíg sóvárogva várt reményük és boldogságuk, hogy édes hazájukba visszatérhetnek, beteljesedik. S az is természetes, hogy az első pont a menekültek vallászabadságának biztosításáról szól: „*Evangeliumi hitüket, amint azt Isten Igéjéből merítették és tanulták, a Magyar Királyság szabadsága szerint, oltalmunk és védelmünk*

¹⁸ Herepei János: i.m. 357.

¹⁹ RMNY II. 533-534. (1534. tétel)

²⁰ Elől Járo Beszed 2. A sárospataki Nagykönyvtárban D 464 a b jelzetű kötet.

²¹ Herepei János: i.m. 540-541.

²² Az Országos Levéltárból Csáji Pál másolata a sárospataki Nagykönyvtár Kézirattárában: Kt. 4346.

alatt szabadon, akadály nélkül gyakorolhatják és vallhatják”. Az új betelepülők robotmentességet kaptak a fejedelemtől. Annak is van nyoma, hogy a puhói exulánsok nyomdát működtettek, azaz szellemi központ kiépítésére is volt erejük.²³

A cseh-morva atyafiak váradalma, hogy visszatérhetnek édes hazájukba, csak 1781, a Türelmi Rendelet kiadása után válhatott valóra. Másfél század alatt sokan megőrizték közöttük nemzeti-vallási azonosságtudatukat és nyelvüket. Zárt közösségben éltek, egészen Miskolcig és környékéig, a Tiszáninnyi Református Egyházkerület területére lehúzódtak egyes csoportjaik.²⁴ A Türelmi Rendelet után ezért ennek a Kerületnek irányításával a pataki és debreceni diákok lettek a cseh protestáns egyház újjáépítői, mely nagy munkába a tiszáninnyi cseh-morva közösségek is tevékenyen bekapcsolódtak. S hogy ez több nemzedéknyi idő után így megvalósulhatott, annak alapjait jelentős részben a bibliás fejedelem pártfogó tevékenysége rakta le.

---

²³ Szimonidesz Lajos: A puhói nyomda. Mksz. 1942. 183-185.

²⁴ Czeglé Imre: i.m. 3-8.